

Ошентип, чет тилинен кабыл алынган сөздөр маселесинде илимий мамиле орточо жолду карманышы керек жана бул көрүнүштүн функционалдык-стилистикалык аспектисин – ар бир сөздүн кайсы стилге жана колдонуу чөйрөсүнө таандык экенин эске алышы керек.

Эгер жаңы түшүнүк кыргыз тилинде жок болсо, анда сөздү туура өздөштүрүү нормалдуу көрүнүш экенин бул мисалдар көрсөтүп турат. Бирок кыргызча эквиваленти болгон учурда чет тилден алмаштыруу негизсиз болот. Себеби мунун кесепеттеринен тилдин өзүнө таандык сөздөрү унутта калат да, жаш муун эне тилинин өз сөздөрүн билбей калат. Тилде табигый өнүгүү эмес, жасалма жана негизсиз өзгөрүү жүрөт жана улуттук маданият менен байланыш солгундайт. Ошондуктан ар бир жаңы сөздү тилге кошууда анын зарылдыгын жана тууралыгын текшерүү абзел. Биринчи кезекте, өз тилибиздеги сөздөрдү колдонууга артыкчылык берип, чет тилдик сөз зарыл болгондо гана жана кыргызча эквиваленти жок болсо гана кабыл алуу керек. Тилчи-окумуштуулар, мугалимдер гана эмес, ар бир жаран жана жалпы коом тарабынан тилдин тазалыгын сактоого аракет кылуу зарыл.

Адабияттар:

1. Бреус, Е. В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский / Е. В. Бреус. - М.: Издательство УРАО, 2000. - 208 с.
2. Влахов, С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. - М.: «Р. Валент», 2006. - 448 с.
3. Ийсаева, А. Д. Котормо жана анын лингвистикалык табияты: Усулдук көрсөтмө / А. Д. Ийсаева. - Каракол : К. Тыныстанов ат. ЫМУ, 2017. - 36 б. - ISBN 978-9967-474-02-4. - EDN KIWPUN.
4. Ийсаева, А. Д. Необходимые условия в переводческой работе / А. Д. Ийсаева, Ч. У. Омурбекова // Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее : сборник статей XIII Международной научно-практической конференции. В 3 ч. Том Часть 1. - Пенза: "Наука и Просвещение" (ИП Гуляев Г.Ю.), 2017. - С. 208-210. - EDN ZVXNVB.
5. Латышев, Л. К. Технология перевода / Л. К. Латышев. - М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. - 280с
6. Лещева, Л. М. Слова в английском языке / Л. М. Лещева. - Минск: Академия управления при Президенте РБ, 2001. - 179 с.

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2025-63-197-207>

УДК: 82-14

Кадырова А., филол. илимд. канд., доцент

anarakadyrova53@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6132-6918

Б. Осмонов ат. ЖАМУ

Жалал-Абад ш., Кыргызстан

Н. КОЙЧУМАНОВАНЫН “САГА ДЕГЕН МАХАБАТ” АТТУУ ЫР КИТЕБИНЕ АДАБИЙ СЕРЕП

Жашоого келген катардагы карапайым адамды дүйнөнүн ээси сездирген, кылычынан кан тамган, каарынан жан чыккан ханды (надышаны)чөгөлөтүп, ашыгына ийилткен улуу махабат кандай доор, кандай коомдук түзүлүш болбосун, эки адамдын ортосундагы ыйык сезимди туюнткан милдетин кадиксиз өтөп келе жатат. Айрыкча, акыркы кылымдарда адамдык сыпаттар менен руханий дүйнөнүн жардыланышын калыбына келтирип, адамды өзүнө-өзүн

таанытууда махабат тууралуу көркөм чыгармалардын орду өзгөчө бийиктикке көтөрүлдү. Анткени учурда көпчүлүк жарандар жарыкчылыкка келгенде туруктуу, ынтымактуу үй-бүлө куруп, укумдан тукум улап, жашоонун түбөлүктүүлүгүн камсыздоочу парзын унутуп баратканы ачыкталды.

Эгемендүү өлкөнүн эркин акыны Н. Койчуманова “Сага деген махабатта” өтүп бараткан доорго акындык сезимталдыгы, даанышмандыгы менен көркөм ой-кыялын чабыттатып, учурда үй-бүлө баиычылары ата-эне жеке кызыкчылыктарын алдыңкы орунга чыгарып, канынан, боор этинен, ыйык махабатынан жараткан уул-кыздарынын тагдырына кайдыгер мамиле жасагандыктан, карөзгөй, таш боор, жанкечти уул-кыздар жаандан кийин жыбырап чыккан козу карындай өсүп, чоңоюп жатканына, алар ара жолдо багытын таппай калганына каңырыгын түтөтөт, сарсанаага батат, анын себебин иликтейт. Натыйжада, уул-кыздар туруктуу, ынтымактуу үй-бүлөдө ата-эненин мээримине, камкордугуна бөлөнсө гана коомдо ак көңүл, ниети туура, айкөл, мекенчил адам болуп тарбияланарын көркөмдөйт. Турмуштук кандай кырдаалга кабылса да, ата-эне балдарынын алдындагы жоопкерчилигин унутпоого чакырат.

Акын Н. Койчуманова “Сага деген махабаттын” лирикалык каарманы ашыгын өзгөчө сүйүп, бирок ага жетпей калган азабынан өзүн-өзү издеп тапканын жогорку бийиктикте ырга салат.

Түйүндүү сөздөр: кымбатым, үмүтүм, капиеттен, тапканым, жоготконум, күткөн бактым, күтүүсүз белек, демиң.

Кадырова А., канд. филол. наук, доцент

ORCID: 0000-0001-6132-6918

anarakadyrova53@gmail.com

ЖАГУ им. Б. Осмонова

г. Жалал-Абад, Кыргызстан

ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПОЭТИЧЕСКОГО СБОРНИКА КОЙЧУМАНОВОЙ НУРКАН «ЛЮБОВЬ К ТЕБЕ»

Великая любовь, которая заставляет пришедшего к жизни рядового гражданина почувствовать себя хозяином мира, заставляет хана, от меча которого капает кровь, от гнева которого уходит душа, заставляет преклонить колени перед своей любовью, независимо от того, какая эпоха, какой общественный строй, символизирует священное чувство между двумя людьми.

Особенно в последние годы место произведений искусства о любви поднялось на особую высоту в восстановлении человеческих качеств, в поднятии упавшего духовного мира, в познании человека себя. Потому что стало ясно, что большинство граждан, достигнув совершеннолетия, забывают о своей обязанности создать крепкую, гармоничную семью, продолжить род и обеспечить непрерывность жизни.

Свободный поэт независимой страны Н. Койчуманова в стихотворении «Любовь к тебе» с поэтической чуткостью и мудростью обращает внимание на уходящую эпоху, выражает свою обеспокоенность, исследуя причины, по которым родители, являющиеся ныне главами семей, ставят на первое место свои личные интересы и равнодушны к судьбе своих сыновей и дочерей, которые рождены от их крови, плоти и священной любви. В результате жестокие, безжалостные и склонные к суициду сыновья и дочери растут как грибы после дождя, и они так и не находят своего пути, о чем жалеет автор.

Поэт делает вывод о том, что только при наличии родительской любви и заботы в стабильной, дружной семье сыновья и дочери воспитываются добросовестными, справедливыми, щедрыми, патриотичными людьми. Независимо от того, с какой жизненной ситуацией они сталкиваются, родителям рекомендуется помнить об ответственности перед

своими детьми.

Поэт Н. Койчуманова в стихотворении «Любовь к тебе» выражает свой поиск себя через боль влюбленности в кого-то особенного, но невозможности достучаться до него.

Ключевые слова: моя дорогая, моя надежда, моя внезапная находка, моя потеря, мое долгожданное счастье, неожиданный подарок, твоё дыхание.

Kadyrova A., cand. of philol., assoc. professor

ORCID: 0000-0001-6132-6918

anarakadyrova53@gmail.com

B. Osmonov Jalal-Abad state university

Jalal-Abad, Kyrgyzstan

LITERARY ANALYSIS OF THE POEM "LOVE FOR YOU" BY NURKAN KOICHUMANOVA

The great love that made the ordinary citizen who came to life feel like the master of the world, made the khan (king), bleeding from the sword, bleeding from anger, kneel and bow to his passion, no matter what era, what social system symbolizes the sacred feeling between two people.

Especially in recent centuries, the place of works of art about love has risen to a special height in the restoration of human qualities and the impoverishment of the spiritual world, in helping a person to know himself. Because it has become clear that the majority of citizens, having reached adulthood, forget about their duty to create a strong, harmonious family, to pass on offspring and to ensure the continuity of life.

The free poet of the independent country N. Koichumanova in the poem "Love for You" with poetic sensitivity and wisdom draws attention to the passing era, expresses her concern and anxiety, exploring the reasons why parents, who are now the heads of families, put their personal interests first and are indifferent to the fate of their sons and daughters, whom they created from their blood, flesh and sacred love. As a result, cruel, ruthless and suicidal sons and daughters grow like mushrooms after rain, and they never found their way.

As a result, sons and daughters are brought up in a stable, friendly family only with parental love and care, and are brought up in society as conscientious, fair, generous, patriotic people. Regardless of what life situation they face, parents are advised to remember their responsibility to their children.

Poetess N. Koichumanova in her poem "Love for You" expresses her search for herself through the pain of falling in love with someone special, but the inability to reach out to her.

Keywords: My darling, my hope, my sudden find, my loss, my long-awaited happiness, an unexpected gift, your breath.

Кыргыз Республикасынын буга чейинки Мамлекеттик катчысы Сүйүнбек Касмамбетов: “Жаңы кылымдын 20-жылдарынын башталышынан тартып, Ала-Тоо жергесинде, кыргыз элинин турмушунда жакшы бир өзгөрүүнүн (нарктуу кыргыз түшүнүгүнүн) желаргысы согуп, руханий турмушунда жаңы көч (нарктуулук) башталып, эл ошол жаңы багытты көздөй акырындап көчүп бараткандайбыз”, - дейт [1,10-б.]

Адамзаттын жарыкчылыкка келгендеги негизги максаттарынын бири болгон үй-бүлө куруп, укумдан тукум улап, жараткан уул-кызына татыктуу тарбия берип, жашоонун түбөлүктүүлүгүн кийинки муунга өткөрүп берүүдө үй-бүлө башчылары, ата-эненин ордун алмаштыруучу тарбиялык каражаттын жок экендигин илимпоз-окумуштуулар, педагог-психологдор, акын-жазуучулар тастыктап келишет.

Ошентсе да, акыркы доорлордо көпчүлүк үй-бүлө башчылары ата-энелик милдетине кайдыгер мамиле жасагандыктан, жоопкерчилигин сезип-билбегендиктен, тарбиялоо сырын, ыгын терең өздөштүрбөгөндүктөн, тажрыйбасыздыктан уул-кыздар

караөзгөй, жан кечти, таш боор, мерез, өзүмчүл, зордукчул болуп, жаандан кийин жыбырап чыккан козу карындай жайнап өсүп, чоңоюп, реалдуу коомдон өз ордун таба албай, айласыздан түрдүү максатсыз топторго кошулуп кеткени прогрессивдүү адамзатты тынчсыздандырууда.

Бул көрүнүш мамлекеттин идеологиясына, экономикасына, социалдык-чарбалык иштерине, маданиятына, адабиятына да түздөн-түз кедергисин тийгизүүдө. Мындай кырдаалды ооздуктоо максатында “Улуттук нарк жөнүндөгү” Жарлыкты КРнын Президенти (№157. 2022.20.05) өз мезгилинде жарыялады. Жарлыкты ишке ашыруу боюнча “2022-2027-жылдарда улуттук наркты сактоо жана өнүктүрүү жөнүндөгү” Программа түзүлдү жана бекитилди. Учурда Программанын алкагында активдүү иш-чаралар жүргүзүлүп жатат.

Жогорку Кеңеш Кыргызстанда 15-март “Аталар күнү” деп кабыл алган Мыйзамын жактырды. КР Президенти С. Н. Жапаров (2024.25.07.) макулдап, кол койду. Бул да учурунда кабыл алынган маанилүү документтердин бири болду. Расмий маалыматка ылайык, улуттук Программа да, Мыйзам да үй-бүлөнү сактоодо жана турукташтырууда ата-эненин коомдогу орду, милдети, жоопкерчилиги зор экендигин белгиледи. Эгерде уул-кыздын жан дүйнөсү ата-эненин мээримине, сүйүүсүнө, камкордугуна бөлөнүп турса гана, коомдо ак көңүл, пейили кенен, ниети туура, айкөл, мекенчил адамдар тарбияланарын дагы бир ирет тастыктады жана турмуштук түшүнүктөрдүн, кубулуштардын, терминдердин коомдук кызматын кеңейтип, аларды функционалдык негизде үйрөнүүнү жана турмуштук кырдаалдарга жараша жаңыча көз караш менен жаңыча талдоону жана колдонууну милдеттендирди.

Жогоруда аталган мамлекеттик документтерди турмушка ашырууга бардык жарандар милдеттүү болгондуктан, ар бир адам коомдогу ордуна ылайык иш-чараларга активдүү катышышы шарт. Ошондуктан биз да макалабыздын объектиси кылып алган акын Койчуманова Нуркандын “Сага деген махабат” аттуу ыр китебине саресеп салып, болочокто туруктуу, ынтымактуу, бирдиктүү үй-бүлө курууга умтулган, ыйык махабатка кабылган ашыктардын турмуштук бүтүмүн окурман журтчулуктун назарына коюуну максаттадык.

“Сүйүү ырлары, махабат ырлары, ашыктык ырлары – дүйнөнүн бардык элдеринде, оозеки жана жазма адабиятында кеңири учураган ырлар. Анда сүйүү, махабат маселелери, сүйгөн жардын сулуулугу, акылдуулугу даңазаланат, эки жашка тоскоолдук кылган күчтөргө нааразычылык билдирилет, социалдык маселелер көтөрүлөт”, - деп адабият таануу терминдеринин түшүндүрмө сөздүгүндө белгиленет [2,145-б.] Бул аныктамада айтылгандай, сүйүү ырлары, махабат ырлары, ашыктык (мындан ары махабат) ырлары – дайыма күн тартибинде актуалдуулугун кемитпеген түбөлүктүү темалардын бири. Бирок доорлор алмашкан сайын саясий-экономикалык, социалдык-чарбалык иш-аракеттердин мүнөзүнө, талабына жараша коомдук, функционалдык айырмачылыктарына ылайыкташып, көркөмдөлүп сүрөттөлүп келе жатат.

Акын Н. Койчуманова адабият майданына токсонунчу жылдардын аяк чендеринде келип, ошол жылдар аралыгындагы көркөм табылгаларын “Сага деген махабат” (2009) аттуу ыр китебине топтоп, Бишкек шаарындагы “Кут бер” басмаканасынан жарыкка чыгарган. КРнын Улуттук Жазуучулар союзунун мүчөсү Абдукеримов Садыралы “Ата Журттун ажарлуу бир кызы” аттуу баш макала жазып, ыр топтомдогу көркөм чыгармалар окурмандарды кайдыгер калтырбастыгына ишеним көрсөтүп, авторго чыгармачылык эргүү каалаган. Бүгүнкү күндө акындын бир нече ырларына обондор жаралып, белгилүү аткаруучулар тарабынан теле-радиодо ырдалып

жүрөт. Акын – 2010-жылдан бери КРнын Жазуучулар союзунун мүчөсү, учурда Жалал-Абад облустук жазуучулар бөлүмүнүн төрайымы. 2019-жылы “Мезгил” аттуу экинчи ырлар жыйнагын да басмаканадан чыгарган.

“Сага деген махабат” аттуу ыр китеп эки бөлүктөн турат. Биринчи бөлүктөгү 55 ырдын баары адам турмушундагы сезимдердин ыйыгы, улуусу жана сырдуусу махабат темасына арналган. Жалпылап айтканда, адамдын руханий турмушу, андагы идеялар менен сезим дүйнөсү лирикалык каармандын санаркоолорунда, ой толгоолорунда, эмоциялуу туюмдарында элегиялык (оптимисттик) маанайда көркөмдөлүп чагылдырылган. Ал эми 2-бөлүккө автор: атуулдук, философиялык, пейзаждык, адеп-ахлактык темадагы лирикаларына орун берген.

Жашы өтүп бараткан курагында капилеттен жүрөгүнө чок салган адамга жолугуп, алоолонгон махабатын чын дилинен билдирип, жан дүйнөсүнүн жарымына айланып алган лирикалык каармандын үмүтүн, күтүүсүн, кайгысын, кездешүүгө болгон сезимдерин туйбаган ашыгына “Баары өзүңсүң” аттуу ырында минтип кайрылат:

Кымбатым да, сырдашым да өзүңсүң,
Өзүң менен ойлорумду бөлүшөм.
Сагынчым да, кусам дагы өзүңсүң
Билбейм качан сени менен көрүшөм?

.....
Деги мага кандай кеңеш бересиң,
Дос катары ачык айтчы жашырбай.
Бул сүйүүдөн эмне таптым, жоготтум,
Орто жолдо калдым ойдон арылбай.

.....
Кымбатым да, сырдашым да, өзүңсүң,
Кеңешчим да кыйбасым да өзүңсүң.
Үмүт отун жандырган да, өчүргөн,
Баардыгынын себепкери өзүңсүң. (“Баары өзүңсүң”) [6, 5-б.]

Бул ыр лирикалык каармандын сагынуусу, кусалануусу, өкүнүүсү дейбизби же “бардыгына себепкер болгон” бизге тааныш эмес лирикалык каармандын ашыгынын инсандык өздүк адеп-ахлактык парзын аткаруусундагы жоопкерсиздик мамилесине байланыштуубу, айтор, ырдын мүнөзү элегия жанрына жакын болуп тымызын жүрөктү эзген муң-зар ырдалат. Лирикалык каарман ашыгына болгон ыйык махабатынан тапкан табылгасына ынанган менен, жоготкон максатсыз күндөрүнө кыжаалаттанат жана ашыгынын кайдыгер жоопкерсиздик мамилесине түшүнбөй ызаланат, туталанат, себебин иликтейт, өзүнө-өзү суроо салат, жообун таппайт, же ашыгы жооп бербейт. Ошондо лирикалык каарман “бардыгынын себепкери өзүңсүң” деп кайгырат, өкүнөт, муңканат, сарсанаага батат. Лирикалык каармандын жүрөгүнүн түпкүрүнөн чыккан мындай ой-толгоолордун, ой-сезимдердин натыйжасында лирикалык каармандын ашыгына болгон тымызын ички кагылышуусу бийик деңгээлге көтөрүлөт, бул абал окурмандын да үшүн алып, кадимкидей түйшөлтөт, тынчын алат. Лирикалык каарманды “эси кеткен секелек кыздай” делбиреткен, эртеңкиси бүдөмүк, бирок “бардыгынын себепкери болгон” ашыгы ким, кандай жан болду экен деп окурман да аны менен таанышууга ашыгат. Лирикалык каарман ашыгынын ары сырдуу, ары табышмактуу мүнөзүн дароо эле ачыктай койбойт. Аны философиялык, психологиялык, нравалык аспектиде, айрыкча, кайдыгерлик, жоопкерсиздик мамилесине иликтөө жүргүзөт.

“Жоопкерчилик деген инсандын өздүк адеп-ахлактык парзын жана укуктук

нормаларын аткаруусу менен мүнөздөлөт” [3]. Күн өткөн сайын ашыгынын дареги билинбей, жолугушуу эмес, катына жооп болбосо да, ага болгон махабаты күчөп, жалындап, өрчүй берет, ал кандай абалга салбасын, ага каршы бир ооз жаман сөз айтып сыңдоого же тилдөөгө кудурети жетпейт, болгону “сүйүүнүн көзү көр, кулагы керендигин” моюндап, тен берип, өзүн-өзү кыйноого салып, ойго батып, өзүнөн-өзүн издей берет.

Сары оору болдум жаным сен дегенде,
Кандай кылам жүрөк эңсеп дегдегенде.
Жашоомдо кандай күндөр коштоор эле,
Сенин барың бул дүйнөдө билбегенде.

.....
Баарына кайыл болдум сен дегенде,
Мен үчүн ашуу ашып келбегенге.
Жан дүйнөң бай, пейилиң кенен болсо дагы.
Жүрөктөн мага жооп бербегенге. (“Сен дегенде”) [6, 9-б.]

Махабаттын кубаттуу, кайра жаратуучу, ынандыруучу күчүнөн эргүү алса да, баары бир муңкануу менен кечирген кайрымсыз күйүттүү күндөрүнө, уйкусуз өткөргөн азаптуу түндөрүнө кабыргасын кайыштырат, өзөгүнөн сызылып чыккан зилге муунат, кайгырат, санаркап сары ооруга чалдыгат, таттуу-ачуу ой-кыялдарын тынымсыз ыр кылып, ак кагазга түшүрүп, арманын жан адамга билдирбейт, калеми менен гана сырдашат. Мына ушуга каниет кылат, өзүн-өзү жооткотуп, сооротот.

Баарын билем... Сен башканын жарысың,
Жашооң жакшы, билем-билем баарысын.
Арзып тапкан түгөйүң да жаныңда,
Уул-кыздарың ойноп турат багыңда.

.....
Баарын билем... Телегейиң тегизин,
Жүрөгүңдө толкуйт сүйүү деңизиң.
Жаратканым сага берген аянбай,
Бактылуулар миң болсо, сен бирисиң.

.....
Баарын билем...Билген үчүн баалаймын,
Бактысына жаралгансың далайдын.
Бир өзүңдү ыйык тутуп, пир тутуп,
Билбейм бирок сенден нени каалаймын. (“Баарын билем”) [6, 17-б.]

Лирикалык каармандын “бардыгынын себепкери болгон” адам жан дүйнөсү таза, көкүрөгү сергек сезимдерге толгон, бүткүл туруш-турпаты, баскан-турганы, жасаган иши, сүйлөгөн сөзү менен төп келишкен, көзгө толумдуу, сымбаттуу, иш билги жетекчинин элесин поэтикалык тилдин кудурети менен окурманына көркөмдөп, жандуу портретин тартып берет. Лирикалык каармандын ашыгы – өзүнүн үй-бүлөсүнүн камкор, табышкер, акылман башчысы, сүйгөн аялынын ынак түгөйү, уул-кызынын урматтуу атасы, таянган коргоочусу. Демек, лирикалык каармандын сүйгөнүндөй адамдар коомдо арбын болсо, көңүл азгырыгын, каалоосун, напсисин акылы менен тыя билсе, жеке каалоосунан үй-бүлө бактысын биринчи орунга койсо, бүгүнкүдөй атанын акылына, эненин мээримине зар болгон тирүүлөй жетим балдардын, салбар аялдардын саны азаярын тексттин алдында да, тексттин өзүндө да, тексттин артында да көркөмдөп жазат.

Махабаттын балын кайдан татмакмын,

Маңдайыма Жаратканым жазбаса.
Ыр саптарын кайдан издеп тапмакмын,
Сүйүү нурун жан дүйнөмө чачпаса.

.....
Сүйүү эмне, эргүү эмне билбесе,
Келгин куштай пенде байкуш өтөт го.
Ыраазылык тапкан жалгыз бир күн да,
Миң бир күнгө тете болуп жетет го. (*“Ой толгоо”*) [6, 14-б.]

Лирикалык каарман ашыгына жолуктурган, ага деген ыйык махабатын буюруп, насип кылган Жаратканга күндүр-түндүр ыракматын миң ирет айтып жалынат, сүйгөнү зарыктырып келбесе да, үмүт менен кыялында бирге жашап жатканына шүгүр келтирет, мындай сезиминен ажырап калбасам экен деп тынчсызданат.

Тызылдашып тынымы жок жанашып,
Өбөрүмдө эрининди талашып.
Мотурайган кыздар тургай, аттиң ай,
Түн жамынган чиркейлер да сага ашык. (*“Сага ашык”*) [6, 22-б.]

Лирикалык каарман ашыгынын тагдырына өтө аяр мамиле жасайт. Суук желден, ысык күндөн, жаман сөздөн калкалайт, кыздардын жоодураган көздөрүнөн эле эмес, чиркейден да кызганат. Ашыгынын ысымын жүрөгүнүн түпкүрүндө сактап, жан адамга билдирбей, ынак, сырдаш курбуларына да айтпай жүрүп, акыры мезгил жеткенде минтип баян кылат:

Сыр бөлүшүп досторума, айттым сүйүү келгенин,
Ал сезимдин турмушумда мага кубат бергенин.
Ыр саптары тизмектешип, ырдын пири кубаттап,
Күүгүм кирген өмүрүмө жаздын кайра келгенин.

.....
“Сендей жандын тынчын алган кандай мырза болду?”, - деп,
Суроолордон мөндүр жаады дарегинди билүүгө.

.....
“Башы бошпу, ким ал өзү, айтсаңчы” – деп тынчышпайт,
Түгөйлүү деп айтканымда баары калды камыгып. (*“Кайдан билсин”*) [6, 34-б.]

Байыртан үй-бүлөлүк турмуш, күйөө менен зайыптын (үй-бүлө башчыларынын) мамилеси, уул-кызды тарбиялоо ишмердиги эл тарабынан (нарк-насил, каада-салт) да, бийлик төбөлдөрү тарабынан да тескөөгө алынып, ошол индивиддердин моралдык-этикалык, нравалык-эстетикалык кылык-жоруктарына алкоо же айыпка жыгуу менен баа берилген. Эгерде ынтымактуу, бирдиктүү, ырыс-кешиктүү үй-бүлөнүн ордосун бузуп, кыянаттык кылса, аларды тартипке чакырган жана жазалаган (журт которуп кетүүгө мажбур кылган). Ошондуктан “Чымчыктын да уясы бузулбасын”, “Өзүңдүн жарың болбосо, бирөөнүн жары жар болбойт” деген философиясы терең макалдарды жараткан.

Эгерде табийгый же кокустуктан үй-бүлө башчысы каза болуп, балдары жаш калса, жесирди кайнагасына же кайнисине нике кыйып, балдары бөтөн адамдын (өгөй атанын) колунда татыктуу тарбия албай калбасын деп шарт түзгөн, мисалы, реалдуу турмушта жашап өткөн залкар манасчы Сагымбайдын бир тууган агасы Алишер каза болгондо, жеңесине нике кыйылып, анын балдары менен жесирин нарктуу манасчы Сагымбай өз үй-бүлөсүн оокат-аш менен камсыздоо мүмкүнчүлүгү чектелүү болсо да, элден чыгып, насака калбаш үчүн аларды баккан. Бул үчүн мезгилинде “феодалсың”, “камаласың” деген опуза, коркутууларга кабылып, репрессияланып кете жаздаганын

тарых барактары бизге жеткирди.

Анан болду ар-намыстан, кадыр-барктан улуу кеп,
Олтурамын досторуман жок жеринен кагуу жеп.
Жүздөрүндө жылмаюулар бир заматта жоголду,
Менин жолум ак сүйүүмө бүт тараптан торолду.

Досторума ыраазымын, алар кайдан билишсин,

Жан дүйнөмөн орун алган жасалгалуу бейишти... (*“Кайдан билсин”*) [6, 34-б.]

Филология илимдеринин доктору, профессор А. Акматалиев үй-бүлө куруу маселеси, күйөө менен аялдын жүрүм-туруму (оозеки, жазма) адабиятта салтка айланган байыркы, түбөлүктүү темалардан экенин, анын тарбиялык кызматы кайсы, кандай гана коом болбосун актуалдуу экенин белгилейт [4, 96-б.]. Үй-бүлө куруу жеке адамдардын мамилелерине, өздүк иш-аракеттерине байланыштуу болгондуктан, аларды бирдиктүү эрежеге салып, тескөө оңойго турбагандыктан, үй-бүлө куруу ар түрдүү кырдаалдарда, ар түрдүү шарттарда, ар түрдүү жолдор менен ишке ашат: кудалашуу, эки жаштын махабаты, кимдир бирөөнүн ортомчулугу, нике кайып деген шылтоо менен зордук-зомбулукка салып ала качуу, же жаштардын акчалуу, кызматы жогору бийликтегилердин азгыруусунан үй-бүлөлүү адамдарга экинчи-үчүнчү аял болууга моюн сунуусу, уул-кыздуу болгондон кийин эки ажырым жолго түшүүсүнүн натыйжасында ажырашуулардын көптүгү (статистикалык маалымат үчүн эки үй-бүлө алынса, анын бири ажырашкан), талкаланган үй-бүлө мүчөлөрүнүн социалдык арманы учурда мамлекеттик деңгээлге көтөрүлүп жетти.

Акын Н. Койчуманованын “Сага деген махабат” ыр китебинин лирикалык каарманы (автору) аруу махабатынан жоготкон жана тапкан бактысын төмөнкү ыр саптарында минтип жарыя айтат:

Бактылуумун, адамым бар тандаган,

Ойлорумду онго бөлүп арбаган.

Жалгыздыктын азабынан арылтар,

Ошол сезим – дайым мени жандаган. (*“Бактылуумун”*) [6, 26-б.]

Мен бүгүн өчпөй турган чырак жактым,

Өзүмдү өнөрүмдөн издеп таптым.

Ыргагы бир-бирине окшобогон,

Ырлардын чачыласын сага чачтым. (*“Өнөрдөн таптым өзүмдү”*) [6, 39-б.]

Таарынба деп сурандың,

Мен эмнеге таарынайын:

Кеч жолуккан армангабы,

Сага назар салгангабы,

Сүйүүм жоопсуз калгангабы?

Ак сүйүүмдү айткангабы,

Өзүң мага жаккангабы.

Арзуу ырын жазгангабы? (*“Мен эмнеге таарынайын?”*) [6, 36-б.]

Жогорку ыр саптар – лирикалык каармандын өздүк акылынан, руханий дүйнөсүнөн, турмуштук тажрыйбасынан, чыгармачылык чеберчилигинен жаралган зор бактысы, зор ишеними, өзүнөн-өзүн издеп тапканы. “Сага деген махабат” ыр китебиндеги лирикаларынан чыгарган акындык корутундусу: сен сүйгөн адам сени түшүнсө, бактылуу жансың, эгер ал да сени сүйсө, сен да аны сүйсөң, улуу бакытка жеткен таалайлуу жарсың,

ал эми өзүң сүйсөң, ал сени сүйбөсө, Жараткан белек кылган талантыңдан өзүңдөн-өзүңдү издеп тапкан, өзүңдү өзүң өлбөс кылып жараткан акынсың.

Бір саптары келет агып миңдеген,
Жашап жатам ошол жазган ыр менен.
Канат болуп бийиктикке үндөгөн,
Мен сүйүүнүн кереметин билбегем. (*“Сүйүү керемети”*) [6, 46-б.]

.....
Алтын шакек – ак сүйүүнүн белгиси,
Аны менен актыгыңды билгиздиң.
Өзүң үчүн ырлар жазган дайыма,
Колдорумду аяр кармап кийгиздиң. (*“Күтүүсүз белек”*) [6, 47-б.]

“Бардыгынын себепкери болгон” ашыгы адеп-ахлактуу эр азамат болгондуктан, ал лирикалык каармандын ажайып махабатын, тоо гүлүндөй назиктигин, оттой жанган көздөрүндөгү купуя сырын жан адамга туйдурбай, а түгүл, ашыгына да ачык айта албаган намыскөйлүгүн, сезимге алдырбаган акылгөйлүгүн, сабырдуулугун, чыныгы аялдык асылзаадалык сыпаттарын жактырган менен, моралдык-этикалык баалуулуктарды артка сүрүп, индивиддик түшүнүгүн (написин) алдыга чыгарып, үй-бүлөлүк баалуулукту, улуттук каада-салтты (элдик мыйзамды) аттап кетүүгө ыйманы жол бербегенин билдирип, лирикалык каармандын аппак кардай аппак сүйүүсүнө өз колун сунбаганы үчүн кечирим сурайт, алтын шакек тартуулайт.

Жүрөгүңдөн орун берчи,
Бир буудайдын данындай?
Үрөн себип тамырымды жаяйын,
Мээнет менен мээрим чачып,
Буйруганын алайын,
Ырыскысын махабаттын табайын. /
Түшүм берсе бирге жыйнап алайын.
Буйрубаса сенден алыс калайын,
Мен өзүмдү өзүм талдап алайын. (*“Жүрөгүңдөн орун бер”*) [6, 35-б.]

Лирикалык каарман жалгыздыктан кутулуу үчүн түрдүү айла-амал жасайт, бирок айла-амалдарынан кайтарып болбойт, ошентсе да үмүт менен “бардыгынын себепкери болгон” ашыгына жалбарат, жалынат, ашыгы мурдагыдай эле жооп бербейт, бул лирикалык каармандын ашыгынын жашоонун түбөлүктүүлүгүн улантуу агымына каршы сүзүүгө болбойт деген мамилеси катары бааланат. Жалгыздык темасы улуттук көрүнүштөн жалпы адамзаттык универсалдуу темага көтөрүлүп, орток тема катары кызмат кылат.

Үй-бүлөлүк мамиленин бузулушуна (ажырашына) каршылык көрсөтүү идеясы – “Сага деген махабат” ыр китебинин биринчи бөлүгүндөгү лирикалык ырлардын борбордук идеясы. Бул идея “бардыгынын себепкери болгон” ашыгы менен лирикалык каармандын ортосундагы ыйык махабаттан “таптым, жоготтум” деген эки сөздүн аралыгындагы сезимдердин кагылышуусу аркылуу ой толгоолор жүгүртүлөт. Борбордук идея менен параллель коюлган 2-идеяны карама-каршы этиштик бирдиктерди иштетүү менен автор ашыктардын ыйык махабатына “болот, болбойт” деген эки сөз аркылуу чечим кабыл алуу үчүн акыл менен жүрөктүн эрөөлүнө алып чыгат да, ыр китептин эпилогу катары берилет. Бул идея чыгарманын сюжетин түзүп турган “бардыгынын себепкери болгон” ашыгынын реалдуу турмушу сюжеттик линиянын логикалык жыйынтыгы менен үн алышып турат.

Акыл деген бардыгын тыйып турат,

Арамзалык тамырын кыйып турат.
“Болот-болбойт” эки сөз аралыгы,
Биринен бири кээде бийик турат./
Акыл калчап бийлесе – тыйыласың,
Көп нерседен болбойт деп кыйыласың.

Жүрөк калчап бийлесе, үмүт жанып,

Кумарланып жашоого сыйынасың. (“Жүрөк деген өзгөчө сүйүп турат”) [6, 32-б.]

Акын Н. Койчуманованын “Сага деген махабат” ыр китебинин мазмун, маанисин жыйынтыктап, ааламдашуу доорунда болуп жаткан адеп-ахлакка туура келбеген, жорук-жосундардан тыйып, “Сүйүп калсам кантейин, сүйүүдө намыс-ар барбы”, “Күнөө сенде эмес, күнөө менде эмес, күнөө сүйүүдө, экөөбүздө эмес” сыяктуу жеңил-желпи ойлорго арбалып, караңгыда адашып жүргөн жаштарга Ай болуп шоола чачар жана да улгайганда махабатымды эми таптым деп напсисине азгырылган ата-энелерге туура жол көрсөтүүчү компас болор, замандаштарга бир туугандай өйдөдө өбөк, ылдыйда жөлөк болорлук кудуретке ээ чыгармалардан курулган ыр мунара катары бааладык. Албетте, бул биздин жекече баамдообуз, андыктан бул китептин дагы кандай-андайын окуган адам өзү баамдап алар...

Лирикалык каарман аялзатына тиешелүү купуя сезимин, ички арманын, кубанычын, сүйүнүчүн карама-каршы сезимдерин сыртка чыгарбайт, бирок реалдуу кандай теманы сүрөттөбөсүн, проблемаларды шашпай, дааналап, иликтеп, салыштырып, анан поэзиянын тили менен көркөмдөп баяндайт, бул – албетте, жаратылыштын таланттуу аялзаттын жан дүйнөсүнө ылайык берилген табийгый тартуусу. Акын ата-бабалардан калган ыйык махабат, осуят, каада-салт, үрп-адат, нарк-насил, адеп-ахлак сыяктуу баалуулуктар инсандарды ааламдашуу заманынын сыноолоруна туруштук берип, андан ташыркабай өтүп кетүүчү асылдыктар экенин текстте (подтекст, затекстте да) жогорку бийиктикте көркөм чагылдырат.

Макаланын корутундулап, төмөнкүдөй илимий бүтүмдөрдү белгилейбиз.

1. Эгемендүүлүк мезгилде кыргыз адабиятында, анын ичинде кыргыз поэзиясынын өнүгүү этабында бир топ сапаттык артыкчылыктар даана көрүндү: моралдык-этикалык идеяларды масштабдуу чагылтуу үчүн дүйнөлүк поэзиянын (оозеки, жазма) тарыхый тажрыйбасы менен жазуучулар, окумуштуу-адабиятчылар дагы тереңдеп таанышышты, азыркы заманга, мезгилге, улуттук аң-сезимге, руханий турмушка байланышкан орчундуу маселелерди камтыган коомдук турмуштун маанилүү көрүнүштөрүн кайрадан көркөм чыгармалардын объектисине айландырды.

2. Мезгил жагынан алганда, акын Н. Койчуманованын адабий көркөм өнөрүнүн башаты бул мезгилге тушташ келип, акындын профессионалдык жагынан калыптанышына, поэтикалык аң-сезиминин өркүндөп өсүшүнө жугумдуу таасирин тийгизди.

3. Жашоонун түбөлүктүүлүгүн кайтарымдуу улантуу иш-аракетинин натыйжасы моралдык-этикалык жоопкерчиликтиң тектүү салттары менен байланышкан идеялардын көркөм адабиятта ырааттуу чагылышына багыныңкы болору кайрадан эске салынды.

4. Махабаттын сезилүү дүйнөсүн акындык көз менен кабылдап, аны терең акыл, терең сезим, терең сыр менен айкалыштырып, салыштырып, көркөмдөп берүүдө Нуркан Койчуманова эч кимге окшобогон чыгармачылык чеберчилиги менен элегиялык (оптимисттик) маанайда чагылдырып көрсөткөнүн белгилөөгө тийишпиз. Акындын “Сага деген махабат” ыр китеби жана акындын акындык чеберчилиги тууралуу айтылчу ойлор али алдыда жана да арбын.

Адабияттар:

1. Касмамбетов, С. Нарк куржун: макалалар, ой-пикирлер / С. Касмамбетов. - Бишкек, 2024. -10-бет.
2. Муратов, А. Кыргыз адабияты: маалыматтама / А. Муратов, Ж. Шериев, К. Исаков. - Бишкек, 2014. - 395 б.
3. Жоопкерчилик
<https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D0%BE%D0%BE%D0%BF%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BA>
4. Акматалиев, А. Үйлөнүү үлпөт салты жана ыры / А. Акматалиев. - Бишкек, 2002. - 95 б.
5. Адеп-ахлак.
<https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C>
6. Койчуманова, Н. Сага деген махабат / Н. Койчуманова. - Бишкек: Кут-Бер, 2009. - 116 б.